

Tomáš Garrigue Masaryk

Prameny a literatura (výběr z obsáhlé masarykovské bibliografie)

Spisy TGM – vycházejí od roku 1993, projekt předpokládá 40 svazků

M. Machovec: *T. G. Masaryk*, Praha: Melantrich 1968;
J. Opat: *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha: Melantrich 1990
O. Loužilová: *Masarykův problém moderního člověka*, Praha: UK 1990;
J. Patočka: *Tři studie masarykovské*, Praha: Mladá fronta 1991;
V. Černý: *Dvě studie masarykovské*, in V. Černý: *Tvorba a osobnost I*, Praha: Odeon 1992;
L. Nový: *Filozof T. G. Masaryk*, Brno: Doplněk 1994;
M. Bednář: *České myšlení*, Praha: Filosofie 1996;
J. Lakosilová (ed.): *Cesta a odkaz T. G. Masaryka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002;
J. Opat: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka*, Praha: Ústav TGM 2003;
M. Dokulil: *Masarykovské návraty*. Brno: Nadace Universitas 2006;
J. Zouhar: *O Masarykovi*. Brno: Academicus 2009;
Miloš Dokulil: *Masaryk a náboženství*. Brno: MU 2012.

Masarykův sborník I-XIV (vychází od roku 1924)

Sborníky z konferencí po roce 1990:

Sto let Masarykovy České otázky, Praha: Ústav TGM 1997;
T. G. Masaryk, idea demokracie a současné evropanství, Praha: Filosofie, 2001
TGM, Rusko a Evropa - dílo, vize, přítomnost. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2002.
Tomáš Garrigue Masaryk - dílo a odkaz pro naši dobu (ed. J. Dolista). České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006.
T. G. Masaryk a česká státnost. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2008.

Sborníky z hodonínských konferencí (pořádá a vydává Masarykovo muzeum v Hodoníně):

Tomáš Garrigue Masaryk a sociologie, Hodonín: Masarykovo muzeum 1994.
Náboženská dimenze Masarykova myšlení, Hodonín: Masarykovo muzeum 1995;
Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému I. republiky. Hodonín: Masarykovo muzeum, 1997.
Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Hodonín: Masarykovo muzeum, 1998
Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Hodonín: Masarykovo muzeum, 1999
T. G. Masaryk na přelomu tisíciletí. Hodonín: Masarykovo muzeum, 2001.
T. G. Masaryk a sociální otázka. Hodonín: Masarykovo muzeum, 2002.
T. G. Masaryk a literatura. Hodonín: Masarykovo muzeum Hodonín, 2003.
T. G. Masaryk a Světová revoluce. Hodonín: Masarykovo muzeum, 2005.
T. G. Masaryk ve sporech 1886 – 1896 (od Rukopisů ke Karlu Havlíčkovi). Hodonín: Masarykovo muzeum 2007.

Životopisy:

Z. Nejedlý: *T. G. Masaryk I-IV*. Praha: Melantrich 1932-1937.
S. Polák: *Za ideálem a pravdou 1-6*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav TGM 2000-2012.

7. 3. 1850 narozen v Hodoníně
 1861-1863 reálka v Hustopečích
 1865 německém gymnázium v Brně
 1869 Akademické gymnázium ve Vídni
 1872 vídeňská univerzita
 1875 19. 5. ve Světozoru vychází první Masarykův článek v Čechách
 1876 23. 4. *Theorie a praxis* – první z deseti úvah otiskovaných na pokračování v *Moravské orlici*
 doktor filozofie
 začátek studijního pobytu v Lipsku
 1877 seznámení s Charlottou Garriguovou
 1878 sňatek s Charlottou Garriguovou
 habilitační práce *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*
 1879 29. 3. docent vídeňské univerzity
 1880 spis *O hypnotismu (magnetismu zvířecím)*
 přestoupil z církve římskokatolické do církve reformované evangelické
 1881 *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*
 1882 mimořádný profesor české univerzity v Praze, 16. 10. zahajovací přednáška na pražské univerzitě *O počtu pravděpodobnosti jako základu nové logiky*
 1883 *Počet pravděpodobnosti a Humova skepse*
 15. 10. první číslo Masarykova měsíčníku *Athenaeum*
 1884 *O studiu děl básnických*
 1885 *Základové konkrétné logiky*
 1886 15. 2. v *Athenaeu* vyšla stať Jana Gebauera O potřebě dalších zkoušek Rukopisu královédvorského a zelenohorského a Masarykův dopis Gebauerovi — tím zahájen spor o pravost Rukopisů
 20. 12. první číslo Herbenova čtrnáctideníku *Čas*
 1887 Masaryk se stává spolupracovníkem *Času*
Versuch einer concreten Logik
 1887, 1888 cesty do Ruska, též návštěvy L. N. Tolstého
 1889 *Slovanské studie I*
 1891 2. a 4. 3. ve volbách do říšské rady zvolen v Pošumaví poslancem za mladočeskou stranu
 1891 koncem roku za mladočeskou stranu zvolen poslancem zemského sněmu
 1893 25. 9. skládá oba poslanceké mandáty
 po zániku *Athenaea* vychází první číslo měsíčníku *Naše doba — revue pro vědu, umění a život sociální*
 1895 *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození; Naše nynější krize, pád strany staročeské a počátky směrů nových*
 1896 *Jan Hus, naše obrození a naše reformace; Karel Havlíček: Snahy a tužby politického probuzení*
 12. 1. v *Naší době* vychází první část rozsáhlé stati *Moderní člověk a náboženství* (vycházelo do roku 1898, knižně 1934)
 1897 v lednu jmenován řádným profesorem pražské univerzity; zde působí až do roku 1914

- 1898 *Otázka sociální*
- 1899 *Jednoženství a mnohoženství* - první Masarykova přednáška k ženské otázce
- 1899-1900 hilsneriáda; boj proti pověře, rasové nenávisti a politickému zneužití justice
- 1900 ustavující sjezd České strany lidové (realistické), později přejmenované na Českou stranu pokrokovou; v čele této strany působil do roku 1914
- 1901 *Ideály humanitní*
- 1902 přednášky na chicagské univerzitě
- 1904 *Boj o náboženství*
- 1907 23. 5. s podporou sociálních demokratů na Valašsku zvolen poslancem říšské rady za Českou stranu pokrokovou (realistickou)
- 1908 4. 6. v parlamentní řeči před říšskou radou se ujímá profesora innsbrucké univerzity Wahrmanda proti klerikálům a hájí svobodu slova na univerzitách
- 1909-1910 angažuje se v záhřebském tzv. velezrádném procesu ve prospěch obžalovaných 53 Jihoslovanů
- 1910 třetí cesta do Ruska
- 1910 8. 11. řeč v říšské radě o falšovaných dokumentech a Friedjungově procesu
- 1911 v červnu znovuzvolen poslancem říšské rady
- 1913 *Rußland und Europa*
- 1914 18. 12. odjezd do exilu
- 1915 6. 7. na Husových oslavách v Ženevě vyhlašuje Masaryk otevřený boj proti habsburské nadvládě
14. 11. Český komitét zahraniční vyhlašuje své úsilí o zřízení samostatného československého státu
- 1916 v únoru přeměna Českého komitétu zahraničního v Československou národní radu
- 1917 začíná působení v Rusku
- 1918 7. 3. Masaryk odjíždí z Ruska do Ameriky
30. 5. tzv. pittsburská dohoda s formulací požadavku autonomie Slovenska v československém státě
- Nová Evropa, stanovisko slovanské*
18. 10. zveřejněno *Prohlášení nezávislosti československého národa zatímní vládou československou*
28. 10. vyhlášení samostatného Československa v Praze
14. 11. Tomáš Garrigue Masaryk zvolen prezidentem republiky na schůzi Revolučního Národního shromáždění
21. 12. příjezd prezidenta do Prahy
- 1920 27. 5. podruhé zvolen prezidentem Národním shromážděním
- 1923 13. 5. zemřela Charlotta G. Masaryková.
- 1925 *Světová revoluce*
- 1927 27. 5. potřetí zvolen prezidentem
- 1930 7. 3. přijat zákon *T.G. Masaryk zasloužil se o stát*
- 1934 24. 5. zvolen prezidentem počtvrté
- 1935 14. 12. abdikace
- 1937 14. 9. zemřel
21. 9. byl pohřben v Lánech

K Masarykově filozofii

Je dostatečně známo, že Masaryk filozofii vystudoval na vídeňské univerzitě, tam se také habilitoval na základě svého spisu *Sebevražda* jako docent filozofie a v roce 1882 se stal mimořádným profesorem filozofie na pražské české Karlo-Ferdinandově univerzitě. Základové konkrétné logiky patří vedle později vydaných knih *Moderní člověk a náboženství*, *Ideály humanitní*, *Rusko a Evropa* i dalších spisů k pracím, ve kterých se věnoval filozofii. Ale tyto práce nemají povahu akademicky pojatých filozofických pojednání. Masaryk nebyl systematickým teoretickým filozofem, byl spíše sókratovským typem myslitele, jehož otázky jsou často důležitější než soubor odpovědí. Sám Masaryk říká, že svou filozofii, svou teorii poznání a metafyziku soustavně nezpracoval, dokonce prohlašuje, že se nikdy za filozofa a metafyzika nevydával. Přesto se však masarykovští badatelé snaží postihnout vnitřní logiku Masarykova filozofování a nacházejí ji ve vzájemně úzce propojených dvou tematických okruzích. Jeden tvoří Masarykova filozofie dějin, společnosti a politiky, kterou se snažil postihnout povahu sociokulturních změn, a druhý jeho filozofie člověka, morálky a náboženství, ve které se věnoval především krizi moderního člověka.

Už v období 1. republiky se stala Masarykova filozofie předmětem kritických poznámek. Obsáhlá úvaha nad *Světovou revolucí* se stala příležitostí Karlu Vorovkovi, aby vyjádřil svůj vztah k Masarykově filosofii vůbec (K. Vorovka: Několik myšlenek o Masarykově filosofii a jeho Světové revoluci, *Ruch filosofický* 5, 1925, č. 9-10, s. 257-283.). Masaryk podle něho není akademickým filozofem, protože od vydání *Základů konkrétné logiky* nepokládá za důležitou práci v teoretické filosofii (logika, teorie poznání a metafyzika), ale více kladl důraz na etiku, sociologii a psychologii literatury přikláněl se k politicky a společensky aktuálním filosofickým problémům. Obtíže, které přináší už Masarykova metoda, jeho pojetí vztahu mezi abstraktními analytickými prostředky a jejich konkrétním výkladovým použitím. Abstraktní pojmy, kterými Masaryk analyzuje světové a české dějiny (například demokracie-teokracie, objektivismus-subjektivismus, reformace, ideály humanitní, liberalismus), pokládá Vorovka za vágní, rozplývavé, inexaktní, neurčité, což podle jeho názoru přispělo k tomu, „že nepodařilo se vždy Masarykovi svoje intuice jasným diskursivním postupem vyložit, a že některým z těchto pojmů přikládá Masaryk

rozsah a dosah značně větší, než jak to historické skutečnosti odpovídá“.¹ Ještě větší problémy jsou spojeny s Masarykovou substituční metodou, která místo vztahů mezi abstraktními pojmy klade vztahy mezi konkrétními historickými osobami, které jsou nositeli nebo reprezentanty uskutečňovaných idejí. Velkou pozornost Vorovka věnoval také Masarykově filosofii náboženství a na základě rozboru Masarykových pojmů prozřetelnost, synergismus a věčnost dospěl k názoru, že „co pozitivního podal Masaryk pro filosofické rozřešení otázky náboženské, jsou jen stručné, ba přímo skoupé pokyny, filosoficky nikterak nepropracované“.² Konstatoval, že Masarykova filosofie netvoří systém, že její složky nejsou sjednoceny. Neviděl v Masarykovi filosofa světového významu, je mu filosofem českým, mužem činu, vůle, mravní a politické praxe. Způsob Masarykova filosofování se u nás ujal a rozvíjí se, ale nemůže to být jediný přístup k filosofické práci. Boj za svobodu české filosofie potom chápe především jako úsilí o rozvoj teoretické stránky filosofie, která je podle jeho názoru u nás zanedbávána.

J. L. Fischer se domníval, že ve vztahu k Masarykovi se spokojujeme tím, „že jsme jej ponechali jako velký a přísný balvan v našem národním životě, osamělý a smutný balvan, vysoko se tyčící nad svým okolím a jako by je zaléhající svým stínem“.³ Fischer pokládá Masaryka za etického, politického a náboženského individualistu, pro kterého je každý řád poddanstvím. Podle Fischera mu proto zůstaly skryty vnitřní souvislosti mezi novodobou vědou, demokracií a kapitalismem, nevidí kritický stav demokracie, mívá se s dobou a za jediný prostředek nápravy stále pokládá mravní reformu individuí.⁴

Základní otázkou Masarykovy filozofie je rozpor mezi subjektivním a objektivním. Je to otázka, jaký je vztah mezi osobním přesvědčením, pro které jsme se rozhodli a o které se opíráme ve svém praktickém jednání, a nadosobním, objektivním a absolutním světem. Ještě jinak řečeno: je filozofie osobním vyznáním, nebo je objektivním poznáním objektivního světa. Tento rozpor se projevil u Masaryka v tom, že Masaryk jako etický individualista, který vychází z konkrétního a zdůrazňuje osobní rozhodnutí člověka, chce současně podřídít člověka nadosobnímu hledisku věčnosti a formulovat etický program pro přeměnu nejen individua, ale celé společnosti. Masaryk klade objektivismus empirického poznání konkrétních věd proti subjektivismu individuálního rozumu, je přitahován konkrétními vědami, které poznávají jednotliviny, ale ví, že poznání světa by mělo směřovat k celku.

¹ *Tamtéž*, s. 273.

² *Tamtéž*, s. 279.

³ J. L. Fischer: *Zrcadlo doby. Abeceda skoro filosofická*. Praha 1932, s. 10.

⁴ J. L. Fischer: *Krise demokracie I*. Brno: Index a Pokrokový obzor 1935, s. 147.

Řekněme si rovnou, že Masaryk tento protiklad nikdy nepřekonal. Filozofii chápal jako pokus o celkový názor na svět, jako souhrn všeho vědění, syntézu všech věd. Dobře však věděl, že obsáhnout všechny vědy není v moderní době možné. Proto se snažil vysvětlit, co je filozofie nebo metafyzika vedle speciálních věd. Přitom si však Masaryk nedovedl představit filozofii jinak než jako filozofii vědeckou, která nesmí být v rozporu s vědeckým poznáním. Pro Masaryka je každé skutečné, soustavné poznávání vědecké. Předmětem tohoto poznání jsou, jak jsem si už řekli, právě jednotliviny, svět jedinečných bytostí a konkrétních věcí.

Úkolem filozofie je sjednocovat konkrétní vědění. Masaryk se o to snažil vymezením konkrétní logiky, tedy utříděného vědění. Jeho klasifikace věd však znamenala, že sjednocoval vědění pomocí psychologie, filozofie je mu pak všeobecným vědeckým vzděláním. Otázka zní, zda jsou oprávněné výtky, že Masaryk nebyl z obavy před subjektivismem dostatečně filozofem svobody, a na druhé straně, že jeho subjektivismus mu neumožnil, aby byl skutečným myslitelem vědecké objektivit. Patočka již v roce 1936 ve stati Masarykovo a Husserlovo pojetí duševní krize evropského lidstva zařadil Masarykovy úvahy do širších myšlenkových souvislostí a ukázal, že Masaryk sice přejal některé Comtovy myšlenky, že se ale současně distancoval od jeho pojetí náboženství, filozofie a vědy a od jeho racionalismu, že si uvědomil hranice descartovského subjektivismu, zůstal však na půdě objektivismu náboženského. Toto hodnocení Jan Patočka rozvinul ve svých dalších masarykovských studiích z roku 1977 – Pokus o českou národní filozofii a její nezdar a Kolem Masarykovy filozofie náboženství (obě vyšly poprvé v samizdatu v Edici Petlice pod názvem Dvě studie o Masarykovi), které se mu zejména staly příležitostí k vlastním filozofickým úvahám i na další témata.⁵ Ukázal ovšem, že Masarykův přístup k obnovení vztahu člověka k hledisku věčnosti, v němž hraje důležitou úlohu vědecká filozofie, v sobě obsahuje rozpor mezi důrazem na osobní odpovědnost a mravnost svobodného člověka a naturalistickým pozitivismem a protiklad mezi požadavkem vědeckého objektivismu a přesvědčením o osobním řízení světa Prozřetelností.

Už v roce 1977 rovněž v samizdatu na Patočkovy masarykovské úvahy navázal Václav Černý a ke svým předchozím statím o Masarykovi připojil Dvě studie masarykovské (Podstata Masarykovy osobnosti a čím nám TGM zůstává a Několik poznámek o

⁵ Uvedené Patočkovy masarykovské studie obsahuje soubor J. Patočka: *Tři studie o Masarykovi*. Praha: Mladá fronta 1991.

Masarykovu moderním pocitu náboženském).⁶ Patočkovy texty pokládá Černý za nedocelené a chvatné, zčásti zmatené a mylné. Masaryk je v nich podle Černého nahlížen pouze epizodicky, útržkovitě a rozbitě. Černý současně ukazuje na Masarykovy omyly v jeho přístupu k mravní podstatě romantického titanismu, který je podle Masaryka výrazem vzpoury moderního člověka vůči Bohu. Podle Černého však romantický titanismus nemůže být pokládán za fázi moderního mravního rozkladu a nemůže dokládat proces moderního bezbožectví, nýbrž naopak je aspektem moderního vývoje náboženského pocitu života. Zdroj Masarykových omylů vidí Černý v tom, že Masarykovo pojetí zbožnosti bylo příliš úzké, že postrádalo potřebu svobody a svobodomyšlnosti a bylo postaveno na lidské poslušnosti vůči Bohu.

Masaryk hledal „praktickou vědu“, která měla spojit lidi na přelomu epoch. Masaryk nechtěl nahrazovat náboženství filozofií, chtěl metafyzické otázky řešit nábožensky, dokonce i otázky existence Boha chce řešit vědecky. Náboženství ve smyslu praktické filozofie má být nadále tmelem společnosti. Praktická věda má podřídít rozum mravním ideálům, znamená etickou harmonii. Masaryk se domnívá, že lze vytvořit nové náboženství, které nebude v rozporu s vědou. To ovšem přináší námitky, že Masarykova filozofie je málo filozofická a jeho věda málo vědecká.

Masaryk byl filozofem krize, ale filozofem, který zůstal zakotven v myšlení 19. století. Pro nás dnes možná proto připadá překonané jeho přesvědčení, že je možno krizi člověka a společnosti překonat a že k tomuto překonání krize má přispět také filozofie, jejíž poslání chápal v úzkém spojení s praktickým životem: „Neběží jen o myšlenky a city, o myšlenky a city jednotlivé, běží o člověka celého jakožto bytost myslící, cítící, jednající. Myšlenky – city - chtění, to je produkt naší psychologické analýze; ale naším cílem je syntéze, syntéze kritická. Naš duchovní a fyzický život je více než ty jednotlivé pudy, myšlenky, city, chtění, je vším tím dohromady. Není kombinací těch jednotlivých prvků vyabstrahovaných, je celek – je život. Život fyzický i duchovní. Každá filozofie je toho života projevem, ale zároveň má naň jistý vliv. A o tento životní význam filozofie běží – třebaže to filozofové školští zapominají...Moderní člověk chce od filozofie výklad života, života skutečného, života celého – chce vědět, jak žít. A zatím – život se žije a filozofie se mluví. A proto ta snaha po filozofii nové a životní, proto ta touha po novém slově.“⁷

⁶ Masarykovské studie Václava Černého jsou zahrnuty do výboru V. Černý: *Tvorba a osobnost I*, Praha: Odeon 1992.

⁷ T. G. Masaryk: *Moderní člověk a náboženství*. Praha: Ústav TGM a Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 118.

Masaryka je velmi obtížné zařazovat do nějakého filozofického směru. Byl pokládán za pozitivistu, iracionalistu, předchůdce existencialismu, eklektika, byl spojován s Augustem Comtem nebo s Franzem Brentanem. Byl do té míry spjat s filozofií 19. století, že nedokázal skutečně reagovat na podněty, které na přelomu 19. a 20. století přinesla filozofie Nietzscheho, Bergsonova nebo Husserlova, kterého sám k filozofické práci inspiroval. Někteří říkali a říkají, že Masaryk filozofem v pravém slova smyslu ani nebyl, že byl spíše velkým sociálním myslitelem a reformátorem společnosti.

Otázku, zda nebo do jaké míry byl Masaryk filozofem, lze však také posuzovat z jiného úhlu pohledu, z hlediska současné moderní filozofie – ta přece neusiluje o velké soustavy, o složité abstraktní systémy. Zajímá ji, jak svět poznáváme, jaký k němu zaujímáme vztah, k jakým životním hodnotám se lidé hlásí. V tomto smyslu je Masaryk filozofem moderním, v tomto smyslu může inspirovat i naše filozofické tázání.